

Здобувач, Бугрій М.Г.
Національний інститут проблем міжнародної безпеки

РОЛЬ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

У статті визначені національні економічні інтереси у монетарній сфері та розкриті основні особливості впливу грошово-кредитної політики на економічну безпеку держави.

Постановка проблеми. Поточна фінансова криза спонукає до переосмислення впливу грошово-кредитної політики на рівень економічної безпеки держави. Девальвація гривні на 52% за 2008 рік прискорила згортання ринку запозичень та відтоку іноземних інвестицій, викликала негативну реакцію приватного сектору та громадян. Знижені суверенні кредитні рейтинги України, були проблеми з погашенням міжнародних боргів державних НАК «Нафтогаз України» й «Укрзалізниця». Загострилася залежність держави від позик Міжнародного Валютного Фонду (МВФ), при цьому уряд не дотримався умов, погоджених з МВФ, що призвело до призупинення кредитування у грудні 2009 року. Гостро постала проблема вдосконалення механізму валютно-курсової політики, у зв'язку з фундаментальною зміною режиму обмінного курсу в Україні - переходом НБУ до керованого гнучкого курсоутворення. Суттєвими є зміни у міжнародній фінансовій системі, серед яких -диверсифікація валютних резервів держав та ймовірна поява нових резервних валют. Зокрема, посилюється російський рубль, як можлива регіональна резервна валюта в СНД.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання грошово-кредитної політики досліджені з позицій теорії економічної безпеки й економіки у працях Дж. Кіршнера, Р. Абделала, П. Крюгмана, Дж. Вільямсона, А. Ослунда (на прикладі економіки України), А.І. Сухорукова, О.П. Власюка, В.П. Кузьменка, З.С. Варналія, М.І. Савлука, А.М. Мороза, М.Ф. Пуховкіної, І.П. Макаренка, С.О. Корабліна, В.К. Сенчагова та інших науковців.

Мета статті. Метою статті є визначити особливості впливу грошово-кредитної політики на економічну безпеку держави, яка розглядається як здатність держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз та здатність економіки зберігати та поновлювати критичний рівноважний рівень виробництва у кризових ситуаціях.

Викладення основного матеріалу. Грошово-кредитна, або монетарна політика — це «комплекс взаємозв'язаних, скоординованих на досягнення заздалегідь визначених соціально-економічних цілей, заходів щодо регулювання грошового ринку, які здійснює держава через центральний банк країни» [1, с.382]. Виходячи з національних економічних інтересів, грошово-кредитну сферу слід розглядати, як важливу складову державного суверенітету в економіці. Справді, грошова одиниця є одним з атрибутів державного суверенітету. Держави мають автономію на випуск грошей та контроль грошової маси та обігу. Цікаву думку стосовно ролі грошово-кредитної політики у забезпеченні економічного суверенітету висловили вітчизняні економісти: «Оскільки грошова система кожної країни визначається її внутрішнім законодавством, саме явище грошової системи постає на поверхні як суто національне. Кожна держава формує свою власну грошову систему, намагаючись надати їй повну незалежність та здатність протистояти зовнішнім впливам, коли вони загрожують інтересам національної економіки.» [2, с.151]. Сьогодні проблема економічного суверенітету загострюється, за умов зростання рівня доларизації економіки країн та створення нових валютних союзів. З огляду на це, плани членів новоствореного митного союзу Росії, Білорусії та Казахстану створити економічний союз до 2012 року загрожують Україні втягненням у рубльову валютну зону. До речі, у світових фахівців міжнародної економіки існують неоднозначні погляди на доцільну для країни ступінь доларизації та автономності грошово-кредитної політики. Прикладом послідовної альтернативної позиції є погляди американських фахівців Бена Стайля та Роберта Літана, які стверджують: «Мати національні гроші стає не лише дедалі менш корисним, коли світ стає все більше взаємопов'язаним економічно і фінансово, але це стає дедалі більше дестабілізуючим. Валюти, що зазнали колапсу, залишають за собою бідність, страх, гнів та небезпеку. Національні гроші стали Ахілесовою п'ятою глобалізації» [3]. Економічний потенціал України дає підставу вважати, що за коректної економічної політики, гривня уникне такої сумної участі.

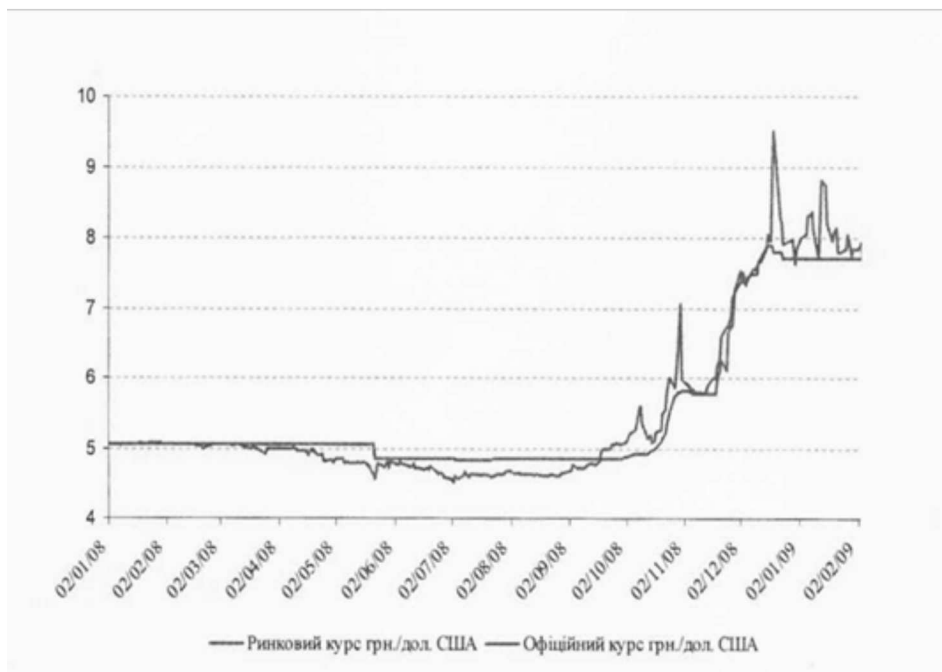
Не менш важливий національний економічний інтерес у монетарній сфері полягає у забезпеченні безперешкодного виконання економічних функцій грошей та кредиту. Це стосується доступності кредитних ресурсів для бізнесу та громадян, можливості грошей забезпечувати обмін товарами та послугами, заощадження, інвестиції та міжнародну торгівлю.

Взаємозв'язок грошово-кредитної політики з реальною економікою виявляється на рівні цілей грошово-кредитної політики. Відомо, що одночасне досягнення цих цілей є неможливим через специфіку дій інструментів монетарної політики. Для України ж характерна певна невизначеність цих стратегічних цілей, сформульованих як забезпечення цінової стабільності, економічного зростання, стабільності обмінного курсу, сприяння високому рівню зайнятості тощо.

Обґрунтування та вибір оптимальних заходів державної політики є технічно складним процесом, а політичні рішення є часто багатоваріантними. Це стосується, зокрема таких питань, як вибір інструментів монетарної політики, забезпечення точності прогнозування рівноважних

валютних курсів.

Важливою особливістю грошово-кредитної політики є необхідність оперативного прийняття рішень, що не меншою мірою ускладнює завдання забезпечення економічної безпеки. Необхідність аналізу поточного стану монетарної системи та реагування на безпекові виклики практично у режимі реального часу є одним з чинників, які ускладнюють процес забезпечення економічної безпеки за фінансової кризи. У доповіді Робочої групи Джорджтаунського університету з аналізу Азійської фінансової кризи 1997-98 років зазначається, що "Відносна нестача фінансової розвідки у режимі реального часу, інтегрованої в агенціях зовнішньої та безпекової політики Уряду США, все ще є стримуючим чинником, який впливатиме на можливості реагування США на кризу у майбутньому" [4, с.93]. Під час загострення фінансової кризи у II півріччі 2008 року стабілізаційні дії НБУ щодо обмінного курсу грн./дол. США, на наш погляд, були ретроактивними, і офіційний курс гривні часто суттєво відрізнявся від ринкового курсу (Рис. 1).

Рис. 1. Розбіжності між ринковим та офіційним обмінними курсами гривні

Джерело: НБУ, Bloomberg

Ключовою особливістю забезпечення економічної безпеки держави у грошово-кредитній сфері є обмежені можливості впливу держави на приватний сектор. У згаданій Доповіді підкреслюється: "...виклики американській та міжнародній безпеці великою мірою походили з дій неконтрольованого державою приватного сектору..." [4, с. 84]. В Україні, така обмеженість під час фінансової кризи виявилася, зокрема, у згортанні банківського кредитування за підвищення ринкових відсоткових та у зростанні попиту компаній і громадян на іноземну валюту, через знецінення гривні.

Грошово-кредитна політика вимагає гармонізації її основних складових - управління пропозицією грошей та валютно-курсової політики. У різних державах ці напрямки можуть

зосереджуватися в одній інституції, наприклад, НБУ, або Банк Росії (подібним чином Європейський Центральний Банк (ЄЦБ) є агентом держав-членів ЄС у здійсненні як керування пропозицією грошей, так і валютно-курсової політики у зоні євро). Натомість, США наділяють функцією головного агента керування грошовою масою Федеральну резервну систему (ФРС), а за валютно-курсову політику несе відповідальність Міністерство фінансів. Згідно до Ст. 99 Конституції України, забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією НБУ [5]. Закон про банки і банківську діяльність у ст. 8 визначає, що НБУ є центральним банком України, який проводить єдину державну політику в сфері грошового обігу, кредиту та забезпечення стабільності національної грошової одиниці [6].

Сучасна економічна теорія вважає, що маса грошей в обігу має збільшуватись темпами, відповідними темпу зростання ВВП. Задля стимулювання економічного росту НБУ, як емісійний центр держави здійснює безготівкову емісію депозитних грошей, яка збільшує обсяги кредитування економіки через механізм грошово-кредитного мультиплікатора. Створення додаткових кредитних коштів залежить від резервної політики НБУ щодо комерційних банків, вартості кредитів, індикатором якої повинна бути облікова ставка НБУ, ліквідності банківської системи, одним з важливих індикаторів якої є залишки на коррахунках комерційних банків у НБУ.

НБУ використовує такі основні інструменти регулювання пропозиції грошей, як купівля цінних паперів на відкритому ринку та кредитування комерційних банків. Відсоткова політика у розвинутих країнах є потужним, хоча сьогодні і не бездоганним інструментом, через який держава впливає на економіку, через інвестиції та попит на гроші. Водночас, облікова ставка НБУ не була до останнього часу економічним орієнтиром і її зміни мало впливають на відсоткові ставки фінансового ринку.

Принагідно зазначимо, що ЄЦБ та ФРС близькі сьогодні до відокремлення "політики ліквідності", цілі якої не повністю залежать від цілей монетарної політики. Зокрема, у грудні 2009 року ФРС заявила про наміри підвищити у 2010 році ставку дисконтування, за якою надаються надзвичайні кредити комерційним банкам, у той же час не підвищуючи інших базових відсоткових ставок. Таким чином, ФРС має можливість по-різному впливати на фінансовий ринок та реальну економіку, що є важливою перевагою на етапі виходу з фінансової кризи [7].

Основними інструментами валютно-курсової політики НБУ є операції з купівлі та продажу іноземної валюти на міжбанківському ринку, а також інструменти прямої дії, які стосуються валютного регулювання та валютного контролю. Взаємозв'язок валютно-курсової політики та політики керування обігом грошей полягає передусім у можливості держави створювати, чи вилучати додаткову грошову масу у гривнях через купівлю та продаж іноземної валюти. На сьогодні, цей інструмент є насправді «якорем» монетарної політики, що відображено у цілях грошово-кредитної політики держави. НБУ запланував у середньостроковий період перейти до інфляційного таргетування, визнаючи необхідність "певного перехідного періоду до використання інфляційного орієнтира як головної мети грошово-кредитної політики...Пріоритет у грошово-кредитній політиці поступово наблизатиметься до забезпечення цінової стабільності, якій підпорядковуватиметься політика валютного курсоутворення, що стане більш гнучкою" [8]. Основні засади грошово-кредитної політики на 2009 рік вводять поняття "зміни монетарного режиму" в Україні - "Національний банк України концентруватиме зусилля на створенні спільно з Урядом макроекономічних, фінансових та інституційних умов для переходу до монетарного

режиму, що ґрунтується на цінній стабільності" [9]. Засади грошово-кредитної політики на 2010 рік визначають, що за такого режиму курсоутворення характеризується "...посиленням гнучкості обмінного курсу гривні через розширення діапазону його можливих коливань...курсова динаміка підпорядковуватиметься завданням нівелювання зовнішніх ризиків стабільності національної грошової одиниці", у перехідний період держава сприятиме розвитку валютного ринку [10]. Таким чином, саме валютний курс залишається сьогодні головним орієнтиром грошово-кредитної політики. Слід зазначити, на що робить наголос А.І. Сухоруков [11, с. 50], що держава намагалася у минулому надати монетарній політиці передусім антиінфляційного спрямування. Проте, як зазначають дослідники, "Індекс інфляції до 2002 р. прогнозувався на досить високому рівні (більше 10 %) і неодноразово змінювався протягом року, тобто критерій стабільності не витримувався. Зате обмінний валютний курс гривні до долара США (прогнозний і фактичний) був відносно стабільним протягом тривалого періоду. Це свідчить про більш значущу роль цього показника в цільовій спрямованості грошово-кредитної політики порівняно з показником інфляції» [1, с. 424].

Сьогодні, в Україні відбулася зміна режиму валютного курсу. За погодженням з МВФ, здійснено перехід від режиму валютного коридору до фіксованого плаваючого курсоутворення. За таких умов, НБУ повинен встановлювати офіційний курс гривні у відповідності до середньозваженого курсу міжбанківського ринку, але може впливати на курсоутворення, головним чином через ринкові інтервенції. Це посилює залежність курсоутворення від ринкових чинників.

Важливе значення мають міжнародні аспекти грошово-кредитної політики. Передусім, це пов'язано з трансформацією поняття вартості грошей за сучасних умов. Остаточна відмова від "золотого стандарту" у 70-і роки ХХ ст. започаткувала вододіл між економічно розвинутими країнами та рештою світу у питаннях курсоутворення. «Уряди країн, що розвиваються, надавали перевагу фіксованим обмінним курсам, для забезпечення цінної стабільності та запобігання відтоку капіталів. З іншого боку, ліберальні економісти та міжнародні банкіри схвалюють систему гнучких плаваючих курсів» [12, с. 475].

Актуальними викликами для світової валютної системи є розбіжності у принципах курсоутворення держав, які є конкурентами у світовій економіці та загроза ослаблення долара США, як основної резервної валюти. Показовою щодо дії цих двох чинників є валютно-курсова політика Китаю. Економічно зростаючий Китай підтримував довгий час фіксований валютний курс щодо долару США — свого найбільшого торговельного партнера, що, для США мало несприятливий вплив на конкурентоспроможність національного експорту. Тому США розглядало цю проблему, як важливу для національної безпеки. Але поточна фінансова криза чинить девальваційний тиск на долар, при цьому Китай є одним з найбільших власників доларових державних облігацій США, посилений продаж яких може загострити девальвацію долара.

Джонатан Кіршнер зазначає, що "Фінансова глобалізація, зокрема генеровані нею примуси до макроекономічної конвергенції та зниження рівня політичної автономії, разом з посиленою фінансовою нестабільністю...створює заохочення для держав, що випускають міжнародні валюти до розвитку сфер монетарного впливу", тоді як "...Менші держави, ймовірно будуть асоційовані з певною валютною групою, задля мінімізації коливань обмінних курсів, що могли б підірвати

зовнішню торгівлю" [13, с. 15].

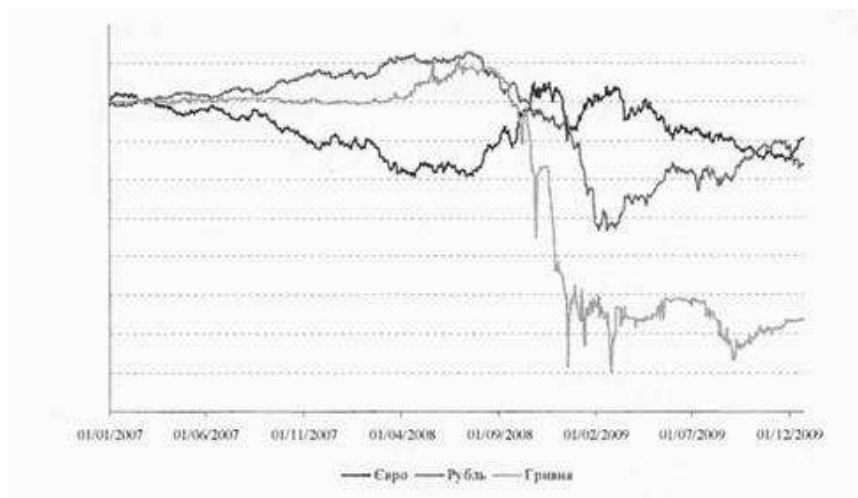
Для України, долар США, поки що залишається основною міжнародною валютою, завдяки географічній диверсифікації експорту та міжнародній слабкості валют торговельних партнерів - країн СНД. Це дещо спрощує для держави завдання моніторингу ризиків змін обмінних валютних курсів та убезпечує Україну від втягнення до регіональних валютних союзів. За 2008 рік, за даними НБУ, 74,1% надходжень від експорту та 68,5% надходжень від імпорту товарів та послуг з України були номіновані у доларах США, хоча головними торговельними партнерами є країни СНД, займаючи, відповідно 35,7% експорту та 38,7%) імпорту товарів та послуг [14]. Проте, уряд Росії сьогодні прагне зміцнити рубль, надаючи йому якості регіональної резервної валюти. Зміцненню рубля сприяє також укладення Росією митного союзу з Білорусією і Казахстаном у грудні 2009 р. Згадаємо, що Росія у минулому прагнула інтегрувати Білорусію до рубльової зони у 2003, а пізніше - у 2005 роках [15, с. 34]. Дочірні банки державних російських банків в Україні можуть стимулювати українські компанії до позик у рублях на більш вигідних умовах, ніж у доларах. Україні доцільно використати сучасну практику розвинутих країн, запровадивши двосторонні валютні свопи з Росією та іншими великими торговельними партнерами з СНД, щоб сприяти збалансованому використанню поряд з рублем і гривні для міжнародних розрахунків та заохочувати гривневе кредитування для імпортерів українських товарів та послуг у країнах СНД.

Залежність грошово-кредитної політики від інститутів ринку капіталів є також нагальною проблемою міжнародної фінансової системи. Як зазначають українські дослідники (а ця думка поділяється і керівництвом НБУ), «Операції на відкритому ринку - це найбільш застосований інструмент монетарної політики в країнах з високорозвинутими ринковими економіками. В країнах з перехідними економіками застосування цього інструменту обмежується недостатнім розвитком ринку цінних паперів (відкритого ринку), недостатньою ліквідністю державних цінних паперів тощо. Ці чинники стримування операцій на відкритому ринку досить відчутно проявляють себе і в умовах України...» [2, с. 188]. Тому держава має сприяти розвитку фінансового ринку, та його основних сегментів - банківські кредити, ринок грошей, валютний ринок, ринки капіталу, фондовий ринок.

Питанням істотної ваги є узгодження різних складових економічної політики держави. Успішність грошово-кредитної політики передусім залежить від її координації з фіскальною (бюджетною) політикою. Так, заходи з стабілізації обмінного курсу гривні за поточної кризи важко поєднуються з затримками з відшкодування ПДВ експортерам чи стягненням податковими органами наперед податку на прибуток компаній. З іншого боку, за передвиборчої кампанії уряд відмовлявся від своєчасного погодженого з МВФ підвищення цін на газ для населення та здійснення інших непопулярних заходів бюджетної політики. Результатом цього стало на наш погляд, значне посилення загроз економічній безпеці держави. Як приклад, у пресі неодноразово згадується про сьогоднішній катастрофічно низький рівень фінансування оборони України, при цьому з мінімально необхідних, на думку військових 19,8 млн. грн фінансування до проекту бюджету закладається лише 13 млн. грн [16].

Для здійснення грошово-кредитної політики характерна необхідність урахування довіри до політичних заходів та інституцій з боку бізнесу та громади. На наш погляд, довіра до політичних інституцій (credibility) має велике значення для забезпечення економічної безпеки. Розглянемо, наприклад, проблему девальвації гривні. Як антикризовий захід валютно-курсової політики,

девальвація може бути позитивним заходом: внаслідок зниження обмінного курсу товари та послуги експортуватимуться за привабливими цінами, що матиме позитивний вплив на вирішення проблем платіжного балансу країни. Більше швидка та глибока девальвація може видатися кращою, ніж поступова. Але девальвація є дуже ризиковим політичним кроком для держави. Це доречно пояснює Кіршнер: «З погляду економіки, девальвація чи ревальвація грошової одиниці - це крок до відновлення зовнішньої рівноваги, не можна казати, що один напрям зміни курсу валюти кращий за інший. Але на практиці, девальвація (і знецінення) асоціюється зі слабкістю, тоді як сильна грошова одиниця забезпечує престиж її емітенту» [с. 15]. Девальвація гривні в Україні у 2008 році була глибокою, що, на наш погляд, має позитивні передумови до створення цінових переваг для товарів українського експорту. Поданий нижче графік ілюструє поточні цінові переваги глибоко девальвованої гривні у порівнянні з валютами наших великих торговельних партнерів - Росії та ЄС.

Рис. 2. Динаміка курсів гривні та рубля та євро до долара США

Джерело: НБУ, Bloomberg

Але девальвація, здійснена НБУ, викликала значну суспільну недовіру, що не в останню чергою пов'язане з незрозумілістю та непрозорістю політики НБУ, з недостатньою координацією з іншими органами державної влади. Для послаблення недовіри до заходів грошово-кредитної політики інституціям, які здійснюють ці заходи, доцільно розробляти одночасно більш стратегічні політичні рекомендації. Наприклад, одночасно з девальвуванням гривні доцільно було б розробити механізм заходів зі сприяння реструктуризації заборгованості приватних та корпоративних позичальників за валютними кредитами. Дії НБУ повинні бути прозорими та обґрунтованими, що забезпечуватиме довіру до державної політики.

Питання економічної безпеки держави, пов'язані зі сферою грошово-кредитної політики, потребують ґрунтовного дослідження її інституційного забезпечення. На сьогодні, потребує вдосконалення система інституцій, які задіяні у механізмі грошово-кредитної політики. В Україні основним органом, відповідальним за здійснення грошово-кредитної політики є Національний Банк України. НБУ є підзвітним Верховній Раді, але залежить також значною мірою від

Президента України, який впливає на призначення Голови НБУ та його Ради, що розробляє Засади грошово-кредитної політики та має право застосування відкладального вето щодо окремих рішень Правління НБУ, виконання яких може суперечити Основним засадам грошово-кредитної політики. Рада НБУ, також може вносити рекомендації Кабінету Міністрів України щодо поліпшення впливу на стан грошово-кредитної сфери через його податкову політику і політику державних запозичень. Формуючи Основні засади грошово-кредитної політики, Рада НБУ використовує показники прогнозів економічного і соціального розвитку України, проектів зведеного та державного бюджетів України, які одержуються від міністерств економіки і фінансів. Верховна Рада та Президент України відповідно призначають половину складу Ради НБУ. На наш погляд, чинна процедура утворення та розподіл повноважень Ради НБУ має декілька джерел конфлікту інтересів, причому положення про призначення половини Ради НБУ Верховною Радою, а другої половини — Президентом України, який очолює виконавчу гілку влади, але не є керівником уряду, витікає, на наш погляд, з теперішньої невизначеності політичної системи України, у якій є принаймні три центри влади — президент, парламент та уряд. Підстави для конфлікту інтересів також пов'язані з виконанням НБУ функції фінансового агента Уряду України. Зокрема, під час поточної фінансової кризи уряд неодноразово вимагав від НБУ фінансування витрат на боротьбу з епідемією грипу H1N1, фінансування витрат на підготовку до чемпіонату з футболу Євро 2012 тощо.

Інституційна система забезпечення економічної безпеки держави у сфері, яка стосується грошово-кредитної політики на сьогодні не є сформованою. Через необхідність розробки стратегії та координації дій різноманітних державних інституцій доцільно, щоб центральним виконавчим органом у цій системі був апарат РНБОУ. Потребує удосконалення механізм забезпечення економічної безпеки, а саме ідентифікація загроз, моніторинг кількісних індикаторів (відсоткові ставки, офіційний та ринковий обмінний курс, рівень доларизації тощо) та якісний аналіз процесів у грошово-кредитній сфері, механізми відвернення безпекових загроз.

Висновки. У цій статті автором розкрита роль грошово-кредитної політики у забезпеченні економічної безпеки держави. Підтверджується актуальність обраної теми дослідження за умов поточної економічної кризи в Україні, зміни монетарного режиму та переходу до керованого плаваючого курсу гривні. Окреслені основні економічні інтереси держави у монетарній сфері: забезпечення національного економічного суверенітету та безперешкодного виконання економічних функцій грошей і кредиту. Розглянуті основні особливості монетарної політики з погляду економічної безпеки держави - її технічну складність та багатоваріантність підходів, необхідність оперативного прийняття рішень, обмеженість можливостей впливу держави на приватний сектор. Розглянуті міжнародні аспекти та проблема інституційного забезпечення монетарної політики в Україні. У подальших розвідках доцільно поглиблено дослідити проблематику доларизації економіки України, удосконалення системи індикаторів, інституційного забезпечення стосовно питань економічної безпеки у грошово-кредитній сфері.

Список літератури

1. Центральний банк та грошово-кредитна політика. А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза і канд. екон. наук, доц. М. Ф. Пуховкіної. — К.: КНЕУ, 2005. — 556 с.
2. Гроші та кредит: Підручник. — 3-тє вид., перероб. і доп. / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. М. І. Савлука. — К.: КНЕУ, 2002. — 598 с.
3. Steil Benn, Litan Robert. Financial Statecraft Excerpts. Council on Foreign Relations. - 2006.
<http://www.cfr.org/publication/9474/>
4. Asian Financial Crisis of 1997-1998: Adapting U.S. Intelligence and Policy-Making to the Challenges of Global Economics. -Working Group Report, No. V. - 2006. - 17p. -
http://isd.georgetown.edu/discourse_dissent.cfm
5. Конституція України. - Закон від 28.06.1996. - № 254к/96-ВР
6. Закон України про банки і банківську діяльність. - Закон від 07.12.2000.- №2121-111
7. Guha Krishna. Fed to split monetary and liquidity policy. Financial Times. December 14 2009
8. Основні засади грошово-кредитної політики України на 2008 рік. - НБУ. -
bffiy>:http://www.bank.gov.ua/Rada_NBU/OsnovZasad-2008.pdf
9. Основні засади грошово-кредитної політики України на 2009 рік. -НБУ. -
http://www.bank.gov.ua/Rada_NBU/OsnovZasad-2009.pdf
10. Основні засади грошово-кредитної політики України на 2010 рік. -НБУ. -
http://www.bank.gov.ua/Rada_NBU/OsnovZasad-2010.pdf
11. Сухоруков А.І. Проблеми фінансової безпеки України. К.: НІПІМБ.-2005. - 140с.
12. Encyclopedia of United States National Security. Richard J. Samuels, general editor. - Sage Publications. 2006. - 972 p.
13. Kirshner Jonathan. Globalization and National Security. - Routledge. -2006.-361 p.
14. Платіжний баланс та зовнішній борг України. - Національний банк України. - 2008 р.
http://www.bank.gov.ua/Publication/econom/BALANS/PB_2008.pdf
15. Swords and Sustenance. The Economics of Security in Belarus and Ukraine. Ed. Robert Legflod, Celeste. P. Wallander // American Academy Studies in Global Security. MIT Press. - Cambridge. - 2004
16. Інтерв'ю начальника Генерального штабу - Головнокомандувача Збройних Сил України газеті "Україна молода" №228. - 05.12.2009 р.